

LYTIES VEIKSNYS ASMENS SANTYKYJE SU AUTORITETAIS: KOKYBINĖ SUBJEKTYVAUS PATYRIMO ANALIZĖ

Ieva Bieliauskienė

Socialinių mokslų daktarė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos
katedra
Universiteto g. 9/1–202, LT-01503 Vilnius
Tel. + 370 610 45 989
El. paštas: ieva.bieliauskienė@gmail.com

Gražina Gudaitė

Socialinių mokslų daktarė (HP)
profesorė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos
katedra
Universiteto g. 9/1–202, LT-01503 Vilnius
Tel. + 370 650 11 767
El. paštas: g.gudait@gmail.com

Santykį su autoritetais, kuriuos apibrėžiame kaip asmenis ar institucijas, pasižyminčius didesne kompetencija, žiniomis, išmintimi ar galia, galime laikyti universaliu žmogišku patyrimu. Įvairūs teoriniai darbai ir mūsų ankstesni tyrimai skatina tyrinėti santykio su autoritetais ir lyties veiksnio sąsajas – trūksta žinių apie motinos bei moterų autoritetinumą, be to, galima kelti prielaidas, kad vyrų ir moterų santykio su autoritetais kūrimo būdai yra skirtingi. Šiame straipsnyje siekiame atskleisti subjektyvų 22–25 ir 44–49 metų vyrų ir moterų santykio su abiejų lyčių autoritetais patyrimą. Atlikus pusiau struktūruotus interviu su aštuoniais vyrais ir aštuoniomis moterimis bei teminę interviu analizę, išskirtos penkios santykį su autoritetais apibūdinančios temos: priešinimasis autoritetui; autoriteto pasiekiamumas; autoriteto neigimas; autoriteto pripažinimas; panašumas į autoritetą. Moterų santykis su autoritetais, ypač moteriškosios lyties, labiau pasižymėjo artumu, asmeniškumu, vyrų – didesne distancija, racionalumu. Dauguma vyrų ir moterų neigė bent vieno iš tėvų autoritetą: tėvo – dažniausiai dėl jo pasyvumo, nutolimo nuo šeimos, motinos – dėl jos dominavimo, siekio kontroliuoti, emocingumo. Visiems vyresniesiems tyrimo dalyviams buvo būdingas stiprus poreikis priešintis autoritetams maištaujant prieš juos, tačiau moterys atskleidė ir paklusimo autoritetams situacijų, o vyrai paklusimo galimybę neigė. Jaunesniosios grupės vyrų santykis su autoritetais buvo panašesnis į moterų – jis pasižymėjo asmeniškumu, artumu, siekiu tapatintis.

Pagrindiniai žodžiai: santykis su autoritetais, lytis, priešinimasis autoritetams, tėvas, motina, autoritarinio režimo padariniai.

Autoritetas – plačiai tiek kasdienėje, tiek mokslinėje kalboje vartojama sąvoka, kurią „Tarptautinių žodžių žodynas“ (2001, p. 82) apibrėžia kaip „1. visuotinai pripažintą kieno nors reikšmę, įtaką, pagarbą, 2. žmogų, instituciją, doktriną, turinčius visuotinį pripažinimą, ypač gerbiamus“.

Tačiau autoriteto reiškinį tiriantys filosofai bei psichologai pažymi, kad autoritetas gali būti ne tik visuotinai pripažintas, bet ir reikšmingas tik konkrečiam asmeniui; be to, jis gali egzistuoti tik esant dviejų subjektų – to, kuris suvokiamas kaip turintis daugiau galios, kompetencijos ar išmin-

ties, ir to, kuris pirmąjį suvokia būtent taip, santykiui (Bochenski, 2004; Dieckmann, 1977). Santykį, kai asmuo kitą patiria kaip galingesnį, kompetentingesnį, galima vadinti universalia žmogiška patirtimi. Tiek klasikinės, tiek šiuolaikinės raidos teorijos, siekiančios atkurti psichinę kūdikio patirtį (pvz., Bowlby, 1983; Winnicott, 1991; Fonagy, Gergely, & Jurist, 2004), šį gyvenimo laikotarpį laiko visiškos priklausomybės nuo tėvų ar kitų reikšmingų suaugusiųjų etapu, turinčiu lemiamą įtaką vaiko saugumo jausmo, gebėjimo reguliuoti emocijas ir kurti artimus ryšius vystymuisi. Vėliau, vaikui augant, daugėja ir jam įtaką darančių žmonių, ir šių santykių kokybė lemia autonomiškumo arba gėdos, iniciatyvumo arba kaltės, meistriškumo arba nevisavertiškumo jausmų atsiradimą (Erikson, 2004). Pasak Dieckmann (1977), yra ir beasmenių autoriteto formų, įkūnytų tam tikros institucijos, Dievo ar kitų viršasmeninių jėgų, taigi galima kalbėti ir apie kiekvieno asmens santykį su valstybe, formaliomis ir neformaliomis institucijomis, Bažnyčia. Nors santykis su autoritetais yra universalus patyrimas, galintis turėti nemažą poveikį asmens saugumo jausmui, savęs vertinimui ir santykiams su kitais žmonėmis, psichologijoje šis reiškinys tirtas dar labai nedaug.

Autoriteto reiškinys yra stipriai susipynęs su lyties problema. Istoriskai jis siejamas su vyriškumu ir tėvo vaidmeniu. Freud (1990) aprašė superego – vidinį psichikos darinį, kurio funkcija – pasąmoningų varų bei impulsų suvaldymas, prisitaikant prie visuomenės normų bei reikalavimų. Pasak Freud, superego susiformuoja vaikui internalizavus savo santykį su svarbiais, sektiniais žmonėmis, ypač savo tėvu, taigi superego galima vadinti vidine tėvo auto-

riteto reprezentacija. Dieckmann (1977) tvarkos bei struktūros palaikymą, įvairių impulsų slopinimą vadina svarbiomis autoriteto funkcijomis ir skiria tris autoriteto lygmenis: 1) prievartos ir galios; 2) reputacijos ir prestižo; 3) žinių ir išminties. Tvarcos, kontrolės funkcija, galia, reputacija ir net žinios bei išmintis tradiciškai siejami su vyriškumu bei tėviškumu. Samuels (1995) autoritetingumo tapatinimą labiau su vyriškąja lytimi aiškina tuo, kad mūsų visuomenėje vyrai turi daugiau galimybių būti galingi ir mobilūs, todėl gali įkūnyti autoritetingomis laikomas savybes. Tačiau sociokultūriniai autoriteto siejimo su vyriškumu bei tėviškumu aiškinimai atrodo pagrįsti, o psichologine prasme moters ir motinos autoritetingumo nuvertinimas atrodo sunkiai suprantamas. Motinos vaidmuo ankstyvajame gyvenimo etape, kai priklausomybė nuo galingo suaugusiojo yra stipriausia, paprastai yra svarbesnis nei tėvo. Įvairūs tyrimai patvirtina sąsajas tarp motinos ir vaiko ryšio kokybės ir vaiko psichikos sveikatos stiprumo (pvz., Fonagy & Target, 1997). Young-Eisendrath ir Wiedemann (1987) teigia, kad moters ir motinos autoriteto nuvertinimas gali būti susijęs su moteriškosios galios, išreiškiamos emocijumu, įsitraukimu, visybišku požiūriu, nuvertinimu apskritai.

Toks netolygus autoritetingumo suvokimo pasiskirstymas tarp lyčių skatina domėtis, kaip subjektyvų santykio su autoritetais patyrimą veikia tiek autoriteto, tiek jį suvokiančiojo lytis. Tirti šią problemą skatina ir ankstesni mūsų tyrimai (Bieliauskienė, 2014; Bieliauskienė ir Gudaitė, 2014), parodę, kad kliento lytis gali turėti įtakos terapinio santykio kūrimo pobūdžiui: moterys labiau linkusios kurti empatiją ir panašumu grindžiamą terapinį

santykį, o vyrai kuria analitiškesnį, didesniu atstumu pasižymintį santykį. Kadangi psichoterapeutas dėl savo savybių – žinių, kompetencijos, didesnės emocinės pusiausvyros – paprastai klientui atrodo autoritetingas, terapinio santykio tyrimų rezultatai leidžia kelti prielaidą, jog gali būti sąsajų ir tarp lyties bei santykio su autoritetais pobūdžio. Žinios apie tokias sąsajas gali būti vertingos ne tik klinikinei, bet ir edukacinei, organizacinei psichologijai, nes jos gali padėti suprasti, kaip kurti konstruktyvų, padedantį sėkmingai mokytis ar dirbti autoriteto ir jį patiriančio asmens santykį.

Kadangi tyrimų, empiriškai nagrinėjančių lyties veiksnį asmeniui siejantis su autoritetu, mums aptikti nepavyko, šiame tyrime siekiame atskleisti jame dalyvaujančių vyrų ir moterų santykio su abiejų lyčių autoritetais pobūdį ir numatyti tolesnių šios srities tyrimų kryptis. Taip pat, kadangi lyties veiksnio negalime atskirti nuo sociokultūrinio konteksto, šiame tyrime stengiamės atskleisti ir galimą Lietuvos istorinės patirties įtaką nagrinėjamai problemai. Kadangi yra duomenų, jog ilgalaikė autoritarinė sovietinė santvarka paliko ilgalaikių trauminių padarinių mūsų šalies žmonių psichikoje (Gailienė ir Kazlauskas, 2004), autoritarinę santvarką laikome beasmenės autoriteto formos išraiška, neišvengiamai veikusia visus, gyvenusius tuo laikotarpiu, todėl, analizuodamos rezultatus, lyginame gimusiųjų bei augusiųjų sovietinės santvarkos metu ir gimusiųjų jau atkūrus Nepriklausomybę santykio su autoritetais pobūdį.

METODIKA

Šis tyrimas yra mokslinio tyrimo „Asmenybės integralumo paieškos: santykio

su autoritetu problema ir psichoterapija“, kuriam vadovauja prof. dr. (HP) Gražina Gudaitė, dalis. Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. MIP-14150).

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 16 žmonių – aštuoni vyrai ir aštuonios moterys. Jie sudarė du pogrupius: 1) gimusių ir augusių sovietinės santvarkos laikotarpiu – 44–49 metų (keturi vyrai ir keturios moterys), visi dirbantys medicinos, teisės, psichologijos arba meno srityse; 2) gimusių ir augusių atkūrus Nepriklausomybę – 22–25 metų (keturi vyrai ir keturios moterys), visi studijuojantys pirmiau išvardytas profesijas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Šios profesijos buvo pasirinktos norint aprėpti įvairesnį veikloms, turinčioms didesnį kolektyvinį autoritetingumą bei vidinį reguliavimą (teisė ir medicina) ir mažesnį kolektyvinį autoritetingumą bei vidinį reguliavimą (psichologija ir menas), atstovaujančių tyrimo dalyvių būrį. Tyrimo dalyvių buvo ieškoma pagal lyties, amžiaus ir profesijos kriterijus, platinant kvietimą dalyvauti tyrime tarp kolegų ir pažįstamų.

Tyrimo metodas. Tyrimo duomenys buvo surinkti pusiau struktūruotu interviu, sukurtu specialiai šiam tyrimui. Bandomojo tyrimo metu (du dalyviai) buvo patikslintos klausimų formuluotės ir pakoreguota klausimų uždavimo tvarka. Visiems dalyviams buvo užduoti šeši pagrindiniai klausimai, šiame straipsnyje dėl vietos stokos ir siekiant teminio vientisumo analizuojami atsakymai į keturis iš jų: 1) Kas Jums pirmiausia ateina į galvą, išgirdus žodį „autoritetas“? 2) Papasakokite apie žmogų, kurį laikote autoritetu. 3) Kuris iš tėvų Jums buvo, o galbūt ir tebėra didesnis autoritetas? Papasakokite apie tai plačiau. 4) Ar turėjote mokytojų, kurie Jums buvo

tikri autoritetai? Kokią įtaką mokytojai turėjo svarbiems Jūsų gyvenimo sprendimams? Jeigu atsakant į šiuos klausimus buvo minimi tik vienos lyties autoritetai, po ketvirto klausimo dar buvo užduodamas papildomas klausimas: „Paminėjote tik autoritetais Jūsų laikomus vyrus / moteris. Ar autoritetas Jums susijęs būtent su vyriškąja / moteriškąja lytimi? Gal galite apie tai papasakoti plačiau?“ Jei reikėjo, greta pagrindinių klausimų interviu metu buvo užduodama ir papildomų klausimų, padedančių atskleisti tyrimo dalyvio santykio su tam tikru autoritetu ypatumus.

Tyrimo eiga. Interviu buvo atliekamas per vieną susitikimą su tyrimo dalyviu. Pradžioje buvo paaiškinamas tyrimo tikslas, jo eiga, atsakoma į tyrimo dalyvių klausimus. Vėliau tyrėja paėmė užduodavo pagrindinius ir papildomus klausimus, o pabaigoje palikdavo laiko tyrimo dalyvio apibendrinimams, klausimams. Visas interviu būdavo įrašomas į diktofoną, tuo pat metu tyrėja užrašuose pasižymėdavo visas kilusias mintis ir reakcijas į pokalbį. Interviu truko vidutiniškai 1 valandą.

Duomenų analizė. Interviu buvo transkribuojami – perrašomas visas žodinis jų turinys ir pažymimos neverbalinės tyrimo dalyvių reakcijos (juokas, ašaros, pauzės, balso pokyčiai). Toliau duomenys buvo analizuojami remiantis teminės analizės metodika (Braun & Clarke, 2006), indukciniu jos variantu, kai kodai ir temos kildinami iš pačių duomenų. Atliekant duomenų analizę, buvo remiamasi psichodinamine paradigma, teigiančia, kad yra ne tik akivaizdžių, bet ir latentinių, arba paslėptų, pasakojimo prasmų. Teminės analizės metodas pasirinktas todėl, kad jis leidžia temų ieškoti ir akivaizdžiuoju, ir latentiniu lygmeniu, taip pat leidžia palyginti skir-

tingoms tyrimo dalyvių grupėms būdingas temas (Boyatzis, 1998). Pirminį interviu kodavimą ir temų formulavimą atliko pirmoji straipsnio autorė: buvo koduojami iš eilės visi interviu, tada kodai sugrupuoti į temiška susijusias grupes ir joms suteikti pavadinimai. Antrajame etape antroji autorė peržiūrėjo pirmines temas, pasiūlė pataisų, ir diskusijos metu buvo suderintos galutinės temų formuluotės.

Tyrimo kokybės užtikrinimas. Abi straipsnio autorės yra moterys, psichodinaminės krypties psichoterapeutės, todėl galima manyti, kad duomenų analizė buvo veikiamą labiau moteriškos perspektyvos ir psichodinaminio požiūrio į asmenybę. Siekiant sumažinti tyrėjų subjektyvumo įtaką, duomenis jos analizavo atskirai viena nuo kitos, temų pristatymą iliustravo tiksliais citatomis ir duomenų analizę bei interpretavimą grindė psichodinamine paradigma, taip išlaikant teorinį tyrimo vientisumą.

TYRIMO REZULTATAI

Tyrimo dalyvių minėtos santykį su autoritetais apibūdinančios temos ir jų dažnumas tarp skirtingų lyčių ir amžiaus tyrimo dalyvių pateikiamas lentelėje.

1 tema. Priešinimasis autoritetui

Priešinimosi autoritetui tema iškyla 11 mūsų tyrimo dalyvių – penkių vyrų ir šešių moterų – interviu. Šią temą mini visi aštuoni vyresniosios tyrimo dalyvių grupės atstovai, pasakodami apie santykius su tėvais, mokytojais, viršininkais ir kitomis autoriteto figūromis. Moterys greta priešinimosi dažniau nei vyrai mini ir pastangas paklusti autoritetams bei prisitaikyti prie jų lūkesčių. Viena jų pasakoja mokykloje buvusi „gera mergaitė“, o kritiškai žvelgti

Lentelė. Tyrimo dalyvių minėtos santykį su autoritetais apibūdinančios temos ir jų dažnumas tarp skirtingų lyčių ir amžiaus tyrimo dalyvių

Tema	Temą sudarantys kodai	Tema tarp vyresniųjų moterų (atvejų skaičius)	Tema tarp jaunesniųjų moterų (atvejų skaičius)	Tema tarp vyresniųjų vyrų (atvejų skaičius)	Tema tarp jaunesniųjų vyrų (atvejų skaičius)
Priešinimasis autoritetui	Aktyvus priešinimasis autoritetui. Slaptas priešinimasis autoritetui. Autoritetui ir paklūstama, ir priešinamasi	4	2	4	1
Autoriteto pasiekiamumas:					
a) artimas ir asmeniškasis santykis su autoritetu;	Su autoritetu bendraujama asmeniškai. Svarbios asmeninės autoriteto savybės. Santykis su autoritetu pasižymi abipusiu emociniu įsitraukimu.	4	4	0	4
b) autoritetas kaip kompetencijos, žinių, vertybių perdavėjas	Autoritetas reikšmingiausias dėl savo žinių, kompetencijos, vertybių. Jaučiamas atstumas tarp savęs ir autoriteto.	2	4	3	3
Autoriteto neigimas	Neigiamas abiejų tėvų autoritetas. Neigiamas tėvo autoritetas. Neigiamas motinos autoritetas.	3	4	4	3
Autoriteto pripažinimas	Pripažįstamas abiejų tėvų autoritetas. Pripažįstamas tėvo autoritetas. Pripažįstamas motinos autoritetas.	4	4	2	1
Panašumas į autoritetą	Autoritetas atrodo panašus savo asmenybės bruožais. Autoritetas atrodo panašus savo gyvenimo būdu ar pomėgiais	0	3	0	2

į autoritetus, prireikus jiems priešintis, ji pradėjo tik neseniai. Kita tyrimo dalyvė teigia, kad „*sovietmečiu buvo privalomi autoritetai*“, o reikalavimas jiems paklusti, jos nuomone, gerokai prisidėjo prie maištingo jos būdo formavimosi – „*nesu linkusi klausyti kažko kito*“.

Vyrai save dažniau priskiria prie maištautojų: „*augant prasiverždavo toks maištingumas*“, „*mokykloje buvau protingas maištininkas*“. Polinkis priešintis autoritetams išlikęs iki šiol: vienas tyrimo dalyvis tiki, kad reikia ieškoti savo individualaus kelio – „*plaukimas pasroviui trukdo savęs formavimuisi*“, kitas pasakoja šiuo metu atmetantis formalius reikalavimus, neretai konfliktuojantis su viršininkais. Kaip vienas priešinimosi autoritetams temos dėmenų interviu su vyresniaisiais tyrimo dalyviais vyrais iškilo ir jų poreikis jausti autoriteto pagarbą bei pripažinimą: „*Niekuomet negerbsiu to žmogaus, kuris tavęs negerbia*“, „*Svarbiausia – pagarba žmogui*“.

2 tema. Autoriteto pasiekiamumas

Šią temą išskyrėme į dvi potemes: „Artimo ir asmeniško santykio su autoritetu“ bei „Autoriteto kaip kompetencijos, žinių ir vertybių perdavėjas“. Artimo ir asmeniško santykio patirtį paminėjo visos aštuonios tyrimo dalyvavusios moterys, daugiausia pasakojimuose apie autoritetingas joms moteris: autoritetingas asmuo yra gerbiamas ir vertinamas ne tik dėl savo profesinės kompetencijos, žinių ar patirties, bet ir dėl gebėjimo palaikyti artimą, kupiną emocijų santykį su aplinkiniais. Šis santykis panašus į motinišką, ir viena tyrimo dalyvė medikė lygina save su buvusios vadovės vaiku, kita pabrėžia betarpišką, emociingą buvusios vadovės bendravimo būdą:

„*Jinai visą laiką transliavo kažkokią meilę ir vaikams, ir aplinkiniams, darbuotojams, ji gali ir aprėkt, bet jeigu reiks, ji ir apsikabins, nu žinot, moteriškas kolektyvas. <...> Galbūt ne visada teisingai <...>, bet jinai už tą savo skyrių dantimis ir nagais kovojo*.“ Šiuo atveju svarbus atrodo ne tiek objektyvus teisingumas, kiek kova „*už savo skyrių*“, individualių poreikių supratimas. Kita tyrimo dalyvė menininkė pasakoja apie vaikystės piešimo mokytoją: „*Ji pasakoja tokias gražias istorijas ir kartu vaikšto tarp mokinių ir glosto mum galvas*.“

Apie artimą santykį su autoritetingais žmonėmis kalba ir visi keturi jaunesnieji vyrai, kurie tokį ryšį turi jau su abiejų lyčių autoritetais – šeimos nariais ar bendraamžiais: „*jo ištikimybė <...>, galim pastovėti už vienas kitą*“, „*jo paprastas požiūris, ramus, išlaikytas, daug bendraujam*“.

Autoritetas kaip kompetencijos, žinių bei vertybių perdavėjas buvo paminėtas 12 tyrimo dalyvių – šešių vyrų ir šešių moterų – interviu, daugiausia pasakojant apie autoritetus vyrus. Su jais bendraujama stebint juos iš toliau ir mokantis iš jų elgesio, darbų, kūrybos. Viena menininkė žavėdamasi pasakoja apie tapybos mokytoją, kuris buvo jai didžiulis įkvėpėjas ir kūrybinių vertybių formuotojas, nors tiesioginio santykio su juo būdavę labai mažai: „*O jisai, reiškia [vadinasi], taip įdomiai mokino, jis nieko nesako, ateina, pažiūri, atsistoja man už nugaros ir sako: „Ajajai, koks grožis...“ Ir tada taip iš kailio neries, kad parodyt visą savo stiprumą, visus sugebėjimus*.“ Viena vyresniųjų moterų taip lygina savo santykį su vyriškosios ir moteriškosios lyties autoritetais: „*Iš moters aš daugiau noriu, daugiau tikiuosi – pamatymo, palaikymo, globos. Iš vyro, aišku, tas*

pripažinimas svarbus, įvertinimas svarbus, globos... na, kaip tai į žodžius sudėti? <...> Atstumas yra didesnis.“

Vyrų interviu autoriteto, kaip kompetencijos, žinių ir vertybių perdavėjo, potėmę iliustruoja pavyzdžiai, kur autoritetas yra dar labiau nutolęs, kartais su juo nėra jokio asmeninio ryšio, tačiau netiesiogiai jis gali būti labai reikšmingas kaip turintis tam tikrų vertybių, pažiūrų: *„Kasdienis bendravimas su autoritetu nėra įmanomas“* arba toks bendravimas vyksta kalbant apie įvairias vertybes – teisingumą, toleranciją, pagarbą kitam.

3 tema. Autoriteto neigimas

Teorinės prielaidos teigia, kad tėvai – pirmosios ir svarbiausios autoriteto figūros žmogaus gyvenime, tačiau savo tyrime aptikome, jog būtent tėvų autoritetas buvo neigiamas dažniausiai – net 14 pašnekovų (po septynis vyrus ir moteris) vieno ar abiejų savo tėvų nelaikė autoritetu. Abiejų tėvų autoritetą neigti buvo būdingiau vyrams: *„Aš nežinau, ar išvis tėvai gali būti autoritetai“, „Jie negalėjo būti autoritetai – jie vis nelaimingi, bamba, nors viskas nėra blogai“.*

Tėvo ir motinos autoritetas atmetamas dėl skirtingų priežasčių. Dažniausiai minimos motinos savybės, trukdančios laikyti ją autoritetu – tai stiprus emociingumas, dėmesys buitiniams, kasdieniams dalykams, siekis kontroliuoti vaikus ir visą šeimos gyvenimą, dominuoti jame. Du iš vyresniųjų vyrų tai paaiškina taip: *„Mano motina buvo labai griežta, valdinga, bet tai nėra tas, kas autoritetas, galbūt daugiau bus paklusnumo ir kitų valios pripažinimas, bet tai nėra ta pagarba, kaip aš labiau suprantu autoritetą“, „Motina buvo labai*

valdinga, žinojo tikrą tiesą, vaikui, kuris nemoka ar nesugeba apsiginti, tai buvo tikra katastrofa. Niekomet nenorėjau būti toks, kaip mama, mama nebuvo absoliučiai joks autoritetas“. Motinos autoritetą ilgai buvo nuvertinusi ir viena moteris: *„Mama labai emocinga, cholerikė, staigi tokia, su visokiom savo tokiom nesąmonėm [juokiasi], su riksmomis, <...> dabar jos emocija atrodo šiltesnė ir malonesnė.“*

Tėvą abiejų lyčių pašnekovams autoritetu laikyti dažniausiai trukdė jo pasyvumas, nutolimas nuo šeimos, vaikų, kritiškumas, kartais ir smurtavimas: *„Tėtis visada nuošaliau būdavo, iš jo ir kritikos, ir toks nepalaikymas“, „Tėvą vaikystėj patyriau kaip totaliai neprognozuojamą, neturėjau su juo kontakto“.* Tėvo autoriteto neigimas dažnai buvo lydimas svarbesnio motinos vaidmens šeimoje pripažinimo, taigi motinos aktyvumas dar labiau paryškino tėvo pasyvumą ar bejėgiškumą.

4 tema. Autoriteto pripažinimas

Bent po vieną autoritetingą asmenį autoritetingu pripažino visi tyrimo dalyviai. Abu tėvus arba vieną jų autoritetu laiko 11 tyrimo dalyvių – trys vyrai ir visos aštuonios moterys. Vienas šių vyrų apibendrina: *„Tėvas jis autoritetas tuo, kad jisai tėvas, o čia tiesiog genetiškai turbūt [juokiasi]“.* Stiprų tėvo autoritetingumo pojūtį apibūdina ir kitas tyrimo dalyvis: *„Mama buvo kaip oras, kaip vanduo, jinai daug ten palaikydavo, o tėtis, jis faktiškai mažai reaguodavo, mažai sakydavo, o kartais turėdavo tokią kategorišką nuomonę, į ką aš reaguodavau kaip į autoriteto reakciją – nu tokią, kad „o, tėtis““.*

Viena moteris pasakoja didžiąją gyvenimo dalį autoritetingumą taip pat pri-

skirdavusi tėvui, nuvertindama motiną: „*Vaikystėj atrodydavo, kad va mama blogoji, tėtis gerasis atrodydavo, buvo toks etapas.*“ Viena studentė jau mirusį tėvą vadina „*pavyzdiniu žmogumi*“ ir sako karta- tais jautusi jam „*saikingos baimės, sveikos baimės: pasakė – ir jokių minčių nėra, ir tada klausai*“.

Motinos autoritetingumas susijęs su jos aktyviu dalyvavimu vaikų ir šeimos gyve- nime, energija, gebėjimu derinti šeiminių ir profesinę sritis: „*[T]okie įdomūs santykiai buvo ir daug pykčių, daug santykių aiški- nimosi, bet vis tiek suprantu, kad išmintin- gas žmogus.*“ Iš vyrų motiną dėl patrau- klių jos savybių – valdingumo, kontrolės, tikslo siekimo – autoritetu vadina tik vie- nas studentas.

5 tema. Panašumas į autoritetą

Panašumo į autoritetą kaip svarbios au- toritetingumo sąlygos tema būdinga tik jaunesniajai tyrimo dalyvių grupei – ją paminėjo penki studentai (du vaikinai ir trys merginos). Atrodo, kad lengviausia mūsų pašnekovams autoritetais pripažinti tuos žmones, su kuriais jie gali tapatintis, nes jie panašūs savo pomėgiais („*jis [mo- kytojas] automatiškai tapo autoritetu, nes mėgsta tą patį, ką ir aš*“), gyvenimo būdu („*jį [vadybininką] laikau autoritetu, nes jo gyvenimo būdas panašus į mano*“), būdo bruožais („*kažkaip žiūrėdama į ją [dės- tytoją] pagal tokius bruožus, pagal būdą matau save*“), amžiumi („*jis [draugas] dabar didžiausias autoritetas dėl to, kad mūsų amžius panašus ir gal šiaip labai pa- našūs esam*“). Panašumo į autoritetą paty- rimas padeda megzti ir artimą, asmenišką santykį, taip lyg peržengiant kartais egzis- tuojančias amžiaus ar statuso ribas.

REZULTATŲ APTARIMAS

Teminė mūsų atliktų interviu analizė pa- rodė, kad asmens santykis su autoritetais – daugiaplanis, patiriantis įvairių veiksmų įta- ką reiškinys, o lytį galime laikyti vienu šių veiksmų. Toliau aptarsime pagrindinius su lytimi susijusius santykio su autoritetais ypatumus, išryškėjusius mūsų tyrime.

Santykio su autoritetu artumas atrodo susijęs tiek su autoritetą suvokiančiojo, tiek su paties autoriteto lytimi: moterų santykiai su autoritetais yra glaudesni, as- meniškesni, emocingesni nei vyrų, ypač jei autoriteto figūra taip pat yra moteriš- kosios lyties. Tai atspindi „Autoriteto pa- siekiamumo“ temos „Artimo ir asmenišk- o santykio su autoritetu“ potemė, aptikta visų moterų ir tik jaunesniųjų vyrų inter- viu. Šį artumą ypač išryškina keletą kar- tų moterų interviu pasikartoję santykio su autoritetingomis moterimis palyginimai su motinos ir vaiko ryšiu, kai autoritetas rūpinasi, globoja, reiškia stiprius jausmus, svyruojančius nuo žavėjimosi iki pykčio. Vyrų santykių su autoritetais ir moterų santykių su autoritetingais vyrais apibū- dinimuose vyrauja atstumo, atskirumo pojūtis (potemė „Autoritetas kaip kompe- tencijos, žinių, vertybių perdavėjas“): su autoriteto figūra bendraujama labiau raci- onaliai, intelektualiai, nei emocingai, iš jos nesitikima artimo ryšio, šį santykį kartais lydi pagarbi baimė. „Artimo ir asmenišk- o santykio su autoritetu“ potemėje labiau iš- ryškėja subjektyvumo, o „Autoriteto kaip kompetencijos, žinių, vertybių perdavėjo“ potemėje – objektyvumo kategorijos, taigi moterys autoritetingu laiko ir subjektyvu- mą – gebėjimą atsižvelgti į individualius poreikius, konkrečią situaciją, o vyrams reikšmingesnis autoriteto objektyvumas,

teisingumas, racionalumas. Tokios tendencijos pakartoja ankstesniame mūsų tyrime (Bieliauskienė ir Gudaitė, 2014) gautus duomenis, kad moterims būdingesnis artimesnis, intensyviu emocijumu pasižymintis santykis, o vyrams – didesniu atstumu ir racionalumu grindžiamas santykis. Kad moterų santykiuose labiau vertinamas subjektyvumas, o vyrų – objektyvumas, nurodo ir lyčių psichologijos teoretikai (Goss, 2011; Neumann, 1994). Kadangi savo dabartiniame tyrime, skirtingai nuo pirmojo, galėjome tirti ir moterų santykių su vyrais autoritetais, matome, jog jie buvo kuriami labiau pagal „vyrišką“ modelį. Visgi minimos tendencijos yra silpnesnės tarp jaunesniųjų tyrimo dalyvių, ypač vyrų: visi studentai minėjo turintys ir artimą, asmenišką ryšį su autoritetu, taigi jiems racionalumo, objektyvumo ir atstumo požymis atrodo ne toks svarbus. Galima kelti prielaidą, kad mūsų visuomenėje pamažu keičiasi vadinamieji „vyriškumo scenarijai“, ir „tradicinį vyriškumą“, kuriam būdingas noras išlikti autonomiškam, stipriam ir nepriklausomam, pačiam gebėti įveikti savo problemas (Good & Robertson, 2010; Mahalik, Good, & Englar-Carlson, 2003), keičia leidimas turėti artimų ryšių ir kalbėti apie juos.

Artumo – atstumo bei emocijumo – racionalumo kategorijos persikelia ir į santykių su tėvais kaip autoritetais apibūdinimus. Tėvo autoritetingumas „Autoriteto pripažinimo“ temoje siejamas su jo gebėjimu racionaliai spręsti problemas, nurodyti kryptį, buvimu atokiau nuo kasdienio vaikų gyvenimo. Kai kuriems mūsų tyrimo dalyviams tėvo atstumas nuo jų vaikystėje ir priartėjimas tik retomis progomis tapo viena jo autoritetingumo sąlygų, keliančių pagarbą, kartais ir baimę. Kiti tyrimo da-

lyviai tėvo nuošalią laikyseną nuo šeimos laiko jo pasyvumo, bejėgiškumo ar abejingumo ženklu ir tokio tėvo autoritetą neigia („Autoriteto neigimo“ tema). Daugumoje mūsų atliktų interviu išryškėjusi tėvo atstumo ir jo autoriteto neigimo tema skatina stabtelėti prie šios problemos: kodėl tėvas taip dažnai atsiduria nuošalyje nuo šeimos ir augančio vaiko ir kokių padarinių tai gali turėti? Sovietinio režimo padarinius Lietuvoje tyrinėjantys psichologai teigia, kad 50 metų trukęs autoritarinis valdymas daug stipriau paveikė vyrus, iš kurių buvo atimtas jų turtas, galimybė aprūpinti savo šeimą, laisvai rinktis savo gyvenimo kelią, dalyvauti visuomeninėje veikloje (Gailienė ir Kazlauskas, 2004). Atkūrus Nepriklausomybę vėl pasikeitusi visuomenės struktūra dar kartą atėmė iš daugybės vyrų jų darbo vietą, turėtą statusą, ir, tikėtina, tai smarkiai pakeitė ir jų dalyvavimą šeimos gyvenime, o moters vaidmuo, labiau susijęs su šeima, vaikų auginimu, buvo mažiau paveiktas permainų, ir moterys sklandžiau išgyveno pokyčius. Yra duomenų, jog vyro ir tėvo vaidmens sutrikdymas gali turėti rimtų padarinių jų palikuonims: nepakankamas tėvo rūpestingumas ar smerkiantis elgesys susiję su didesniais vyrų suicidiniais polinkiais, didesniu susirūpinimu savo socialine bei finansine padėtimi (Grigienė ir kt., 2015), todėl tėvo autoriteto ir santykio su juo atkūrimas yra svarbi visuomenės psichikos sveikatos sąlyga.

Tikėtina, kad nedidelis tėvo įsitraukimas į šeimos gyvenimą arba nedalyvavimas jame sustiprina motinos vaidmenį. Mūsų tyrimas tai patvirtina: motina, kitaip nei tėvas, paprastai apibūdinama kaip labai stipriai įsitraukusi į augančio, o kartais ir jau užaugusio vaiko gyvenimą, sprendžianti įvairias kasdienes, buitines

problemas, neslepianči savo jausmų. Tokį intensyvų, dažnai kontrolės ir dominavimo pojūtį keliantį jos buvimą vertina ir motiną autoritetu laiko dažniau moterys („Autoriteto pripažinimo“ tema) nei vyrai, išskyrus vieną jaunesniosios grupės atstovą, todėl galime kalbėti apie tam tikrą motinos autoriteto nuvertinimą. Neumann (1994) kalba apie „moteriškumo baimės“ reiškinį, dažnai būdingą vyrams ir susijusį su jų raidos specifika. Pasak šio autoriaus, vyrų polinkis saugotis motinos ir moteriškos psichikos poveikio kyla iš vaikystės, kai berniukas turi atsiskirti nuo gyvenimo pradžioje neišvengiamos simbiozės su motina, kad galėtų susikurti stiprų ego, pasižymintį gebėjimu diferencijuoti, racionaliai mąstyti, brėžti aiškias ribas. Jei atsiskyrimas ir stipraus ego vystymasis vyko ne visai sėkmingai, tai gali skatinti ir jau suaugusius vyrus vengti visko, kas susiję su moteriškumu bei neigti motinos autoritetinę funkciją.

Mūsų tyrimo dalyvių interviu atsiskleidęs stiprus poreikis priešintis autoritetams („Priešinimosi autoritetui“ tema) peržengia santykių su tėvais ribas: pasakojama apie priešinimąsi mokytojams, dėstytojams, viršininkams. Apie sąmoningą, aktyvų protestą prieš autoritetus pasakoja visi mūsų kalbinti vyresniosios tyrimo dalyvių grupės atstovai ir tik vienas studentas, todėl galime kelti prielaidą, kad toks santykis buvo susijęs ir su visuomenine politine santvarka jų augimo ir brendimo metu. Gudaitė (2014), analizuodama ilgalaikės psichoterapijos atvejus, rašo, jog netgi patyrusiųjų politines represijas antrosios ar trečiosios kartos palikuonys autoritetą dar laiko grėsmingu, jų ego santykis su autoritetais yra labai sudėtingas ir prieš autoritetus naudojamos įvairios gynybos strategijos – neigimas, projekcija ir kitos.

Mūsų tyrimo dalyvės moterys reflektuoja abu šios dilemos polius: jos pastebi ir savo polinkį būti paklusnios, ir kažkuriuo momentu prasiveržiantį poreikį maištauti arba tyliai priešintis autoritetų spaudimui. Vyrai lyg atmeta pačią galimybę paklusti ir su pasididžiavimu pasakoja apie savo maištingą elgesį tiek augant, tiek dabartiniame gyvenime, o jų autoritetai dažniau yra tolimi ir negalintys padaryti jiems kokios nors įtakos. Goss (2011) rašo, jog vyrų psichikoje dominuoja siekis spręsti, judėti, eiti pirmyn, rasti aiškius sprendimus, taip pat ir santykių situacijose, o moterims būdingesnis polinkis save išreikšti per santykį, mažiau naudoti prievartą ar stipriai konkuruoti. Taigi galima daryti prielaidą, kad moterys lengviau pakenčia autoriteto artumo keliamą įtampą ir išbando įvairesnius santykio su autoritetu būdus – ir paklusimą jam, ir mokymąsi iš jo, ir priešinimąsi autoritetui.

Tai, kad priešinimosi ir maištavimo poreikis būdingesnis vyresniems vyrams, gali rodyti, jog norą dominuoti ir būti autonomiškiems dar sustiprina autoritarinė sistema, suvokiama kaip priešas, kliūtis savo galiai patirti, o jaunesnieji vyrai tokio neigiamo priverstinio autoriteto nebeturi ir yra atviresni kitoms santykio su autoritetu formoms. Studentų interviu ryškesnė autoritetų neigimo nei priešinimosi jiems tema: studentai retai jaučiasi turintys protestuoti prieš kolektyvinius autoritetus ar konkrečius autoritetingus žmones savo aplinkoje ir jaučiasi pakankamai laisvi rinktis savo gyvenimo kelią. Vaikinių interviu autoritetų neigimo atvejų daugiau nei merginų interviu, taigi tendencija, kad vyriškoji lytis susijusi su stipresniu poreikiu saugoti savo savarankiškumą bei autonomiją, išlieka. Tačiau, palyginti su vyresniųjų grupe, stu-

dentai vyrai labiau pabrėžia savo gebėjimą apskritai apsieiti be autoritetų ir jų pagalbos, jausdamiesi galintys viską padaryti patys. Kiek tokia gynyba nuo autoritetų yra susijusi su Gudaitės (2014) aprašytais keletą kartų siekiančių politinių represijų padariniais, galėtų padėti įvertinti Lietuvos ir demokratiškesnę istorinę patirtį turinčių šalių jaunuolių palyginimas.

Abiejų lyčių mūsų tyrime dalyvavusiems studentams būdingas ir partneriško, beveik lygiaverčio santykio su autoritetais siekimas: jis nurodomas ir tiesiogiai, ir per dažnai minimą panašumo į autoritetą poreikį. Ne tokie svarbūs tampa formalieji autoritetai ar tradiciškai autoritetingumu pasižymintys žmonės, pavyzdžiui, tėvai ir mokytojai, o pirmame plane atsiduria individualūs požymiai bei poreikiai. Saviraiška tampa svarbesnė nei prisitaikymas prie kolektyvinių normų. Grįžę prie Dieckmann (1977) išskirtų trijų autoriteto lygmenų matome, kad atmetami prievartos ir galios bei reputacijos ir prestižo lygmenys, o paliekama tik žinių ir išminties kategorija, dažnai suprantama kaip gebėjimas kurtis laimingą ir laisvą gyvenimą. Kiek toks polinkis į individualizmą ir kolektyvinių vertybių atmetimas yra susijęs su jaunu amžiumi ir vis ilgiau užtrunkančiomis savojo tapatumo paieškomis, o kiek tai atspindi visuomenės judėjimą vis didesnio individualizmo link, gali parodyti tik tolesnis šios problemos tyrimas.

LITERATŪRA

Bieliauskienė, I. (2014). Lyties veiksnio psichoterapijoje tyrimo kryptys. Iš G. Gudaitė (sud.), *Santykis ir pokytis: tarpasmeninių ryšių gelminės prielaidos ir psichoterapija* (p. 81–103). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Išvados

1. Tyrime dalyvavusių moterų santykis su autoritetingomis moterimis pasižymėjo artumu, emocingumu, subjektyvumu. Vyrai savo santykius su abiejų lyčių autoritetais dažniausiai apibūdino kaip gana tolimus, racionalius, kartais lydimus pagarbios baimės; toks santykio tipas buvo būdingas ir moterų santykiams su autoritetingais vyrais.
2. Dauguma tyrimo dalyvių neigė bent vieno iš savo tėvų autoritetą. Dažniausios tėvo autoriteto neigimo priežastys buvo tėvo pasyvumas, nutolimas nuo šeimos, o motinos autoriteto neigimo – jos dominavimas, siekis kontroliuoti, emocingumas. Motinos autoritetą dažniau neigė vyrai.
3. Stiprus poreikis priešintis autoritetams maištaujant prieš juos buvo būdingas visiems vyresniesiems tyrimo dalyviams, tačiau moterys atskleidė ir paklusimo autoritetams situacijų, o vyrai buvo linkę paklusimo galimybę neigti.
4. Skirtumai tarp vyresniosios tyrimo dalyvių grupės vyrų ir moterų santykio su autoritetais pobūdžio daug ryškesni nei jaunesniosios, be to, jaunesniosios grupės vyrų santykio su autoritetais pobūdis panašesnis į moterims būdingesnį tipą – jie pasižymi asmeniškumu, artumu, siekiu tapatintis.

Bieliauskienė, I. ir Gudaitė, G. (2014). Vyrų ir moterų terapinių veiksmų refleksijos: psichoterapijos veiksmingumo kokybinė analizė. Iš G. Gudaitė (sud.), *Santykis ir pokytis: tarpasmeninių ryšių gelminės prielaidos ir psichoterapija* (p. 160–182). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Bochenski, J. M. (2004). *Kas yra autoritetas? Įvadas į autoriteto logiką*. Vilnius: Mintis.
- Bowlby, J. (1983). *Attachment: Attachment and Loss. Volume One*. New York: Basic Books.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. London: Sage.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa.
- Dieckmann, H. (1977). Some aspects of the development of authority. *Journal of Analytical Psychology*, 22 (3), 230–242. doi: 10.1111/j.1465-5922.1977.00230.x.
- Erikson, E. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Fonagy, P., Gergely, G., & Jurist, E. (2004). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- Fonagy, P., & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: Their role in self-organization. *Development and Psychopathology*, 9, 679–700. doi: 10.1017/S0954579497001399.
- Freud, S. (1990). *The Ego and the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. New York: W. W. Norton & Company.
- Gailienė, D. ir Kazlauskas, E. (2004). Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai. Iš D. Gailienė (sud.), *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai* (p. 78–126). Vilnius: Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Grigienė, D., Skruibis, P., Dadašev, S., Klimaitė, V., Geleželytė, O. ir Bieliauskaitė, R. (2015). Vyrų suicidiškumo prielaidos. Iš D. Gailienė (sud.), *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai* (p. 234–248). Vilnius: Eugrimas.
- Good, G. E., & Robertson, J. M. (2010). To accept a pilot? Addressing men's ambivalence and altering their expectancies about therapy. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 47. *Special Section: Psychotherapy, Men, and Masculinity*, 306–315. doi: 10.1037/a0021162.
- Goss, P. (2011). *Men, Women and Relationships. A Post-Jungian Approach*. London: Routledge.
- Gudaitė, G. (2014). Restoration of Continuity. In G. Gudaitė, M. Stein (Eds.), *Confronting Cultural Trauma: Jungian Approaches to Understanding and Healing* (pp. 227–242). New Orleans: Spring Journal Books.
- Mahalik, J. R., Good, G. E., & Englar-Carlson, M. (2003). Masculinity scripts, presenting concerns, and help seeking: Implications for practice and training. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34, 123–131. doi: 10.1037/0735-7028.34.2.123.
- Neumann, E. (1994). *The Fear of the Feminine and Other Essays on Feminine Psychology*. New Jersey: Princeton University Press.
- Samuels, A. (1995). Introduction. In A. Samuels (Ed.), *The Father: Contemporary Jungian Perspectives* (pp. 1–44). New York: New York University Press.
- Tarptautinių žodžių žodynas* (2001). Vilnius: Alma littera.
- Winnicott, D. W. (1991). *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. Madison: International Universities Press.
- Young-Eisendrath, P., & Wiedemann, F. (1987). *Female Authority: Empowering Women Through Psychotherapy*. New York: The Guilford Press.

GENDER ISSUES IN AN INDIVIDUAL'S RELATIONSHIP WITH AUTHORITY: QUALITATIVE ANALYSIS OF SUBJECTIVE EXPERIENCE

Ieva Bieliauskienė, Gražina Gudaitė

S u m m a r y

An experience of a relationship to authority, which we understand as a person or institution superior in its competence, knowledge, wisdom or power, can be considered a universal human experience.

Different theoretical publications and our own research suggest that gender issues are significant in an individual's relationship to authority figures: feminine and maternal authority seems to be denied

in favour of male and paternal authority, also the ways of relating to authority typical of men and women, as our earlier research shows, may be rather different. In this study, we explore the subjective experience of their relationship to authority of both genders of 8 men and 8 women belonging to two age groups: 22–25 years old and 44–49 years old. These age groups were chosen because of the historical context in Lithuania: the representatives of the elder group were born and grew up under the authoritarian regime of the Soviet Union, and the younger group were born already after Lithuania restored its independence in 1990. Thematic analysis of the semi-structured interviews let us identify 5 main themes: Resistance against authority; Availability of authority; Denial of authority; Recognition of authority; Similarity with authority. Our female participants had a closer and more personalised relationship, especially with female authority figures, and men had a more distant and rational relationship to authority. The authority of at

least one parent was usually denied, with father's authority denied mostly because of his passivity and detachment from the family, while mothers were not considered authority because of their dominance, wish to control and high emotionality. All the elder participants had a strong need to resist authority rebelling against it, however, female participants also revealed situations of obeying their authority figures while men rejected the possibility to obey. The younger male participants' relationship to authority was more similar to the one more typical of the female participants in its tendency to be close, personalised and based on identification. These results point to the need to continue exploring the relationship to authority of men and women of different generations in Lithuania, looking for the ways to encourage a more constructive and less defensive communication with figures of authority.

Key words: relationship to authority, gender, resistance against authority, father, mother, consequences of the authoritarian regime.

Jteikta 2015 12 21